

Zkoumání samostatné výdělečné činnosti v Evropské unii

Úvod

Samostatná výdělečná činnost v Evropské unii se neustále mění. Přestože podíl osob samostatně výdělečně činných (OSVČ) ve 28 členských státech EU zůstává stabilní, jejich složení se změnilo. Na jedné straně došlo k poklesu zaměstnanosti v zemědělství (zpravidla OSVČ), na druhé straně vzrostl počet OSVČ v odvětví služeb a ve veřejném sektoru. Dalším nedávným jevem je nárůst počtu OSVČ, které nemají žádné zaměstnance. V některých zemích Evropské unie se podíl OSVČ změnil výrazněji než jinde. Obecně je samostatná výdělečná činnost nyní rozmanitější a tato rozmanitost představuje výzvu pro tvůrce politik.

Politické souvislosti

Politická debata o samostatné výdělečné činnosti řeší několik různých problémů. Z pohledu zaměstnanosti se samostatná výdělečná činnost propaguje jako způsob k posilování inovace a tvorby pracovních míst. Tvorci politik hledají způsoby, jak povzbudit více lidí k tomu, aby začali podnikat a stali se OSVČ. Předpokládá se, že rostoucí počet lidí touží po větší autonomii a kontrole nad svým pracovním životem a uvítali by příležitost moci více ovlivňovat práci, kterou dělají a kde a kdy ji dělají.

Existují však určité obavy, že samostatná výdělečná činnost není vždy výsledkem vlastní volby a že některé formy se v určitých aspektech shodují se závislou činností. V situacích ekonomické závislosti pracovníkům chybí autonomie, která je zpravidla spojována se samostatnou výdělečnou činností, a nemohou si sami určovat své pracovní podmínky a cenu za práci. Zároveň mají nižší sociální ochranu, než jakou poskytuje většina forem závislé činnosti.

Předmětem diskusí je také ekonomická udržitelnost některých forem samostatné výdělečné činnosti. OSVČ jsou více zastoupeny v oblastech s nejnižšími a nejvyššími příjmy. U těch s nízkými příjmy z krátkodobého pohledu jednoznačně vzbuzuje obavy finanční stabilita, ale vzhledem k nižším úrovním sociální ochrany je problémem také dlouhodobé finanční zabezpečení, a to i u osob s vyššími příjmy. Odpovídající sociální ochrana OSVČ je výslově uvedena v evropském pilíři sociálních práv, který navrhla Evropská komise.

Klíčová zjištění

Rozmanitost OSVČ

Většina OSVČ si tuto cestu zvolila záměrně, ale jedna pětina uvádí, že neměla jinou možnost, jak najít práci. Ti, kteří se stali OSVČ z nutnosti spíše než z vlastní volby, s větší pravděpodobností uvádějí, že se jim nelíbí být svým pámem nebo že se obtížně srovnávají s tím, že musejí nést odpovědnost za řízení firmy. Více než polovina uvádí, že nejsou finančně zabezpečeni v případě nemoci.

Rozmanitost OSVČ je pouze částečně zachycena v zavedeném rozdělení na OSVČ se zaměstnanci a OSVČ bez zaměstnanců. Empirický odhad vycházející z údajů ze šestého průzkumu pracovních podmínek v Evropě určil pět různých klastrů OSVČ a porovnával kvalitu pracovních míst v každé z těchto skupin.

Téměř polovina vykazuje vysokou kvalitu práce

Dva klastry – označené jako „zaměstnavatelé“ a „samostatně činní pracovníci“ – dohromady tvoří téměř polovinu všech OSVČ. Zatímco první skupina obvykle zaměstnává zaměstnance a druhá nikoli, obě jsou ekonomicky nezávislé a mohou o své práci samostatně rozhodovat. Obě skupiny se OSVČ staly zpravidla tak, že využily příležitosti: líbí se jim být vlastním pámem a nést s tím spojenou odpovědnost jim nepříjde zatěžko.

Každý čtvrtý vzbuzuje důvod k obavám

Dva další klastry – označené jako „zranitelní“ a „skrytí“ – tvoří čtvrtinu všech OSVČ a vzbuzují více důvodů k obavám. Jejich situace se vyznačuje ekonomickou závislostí, nízkou mírou autonomie a finanční zranitelností. V těchto skupinách pravděpodobně najdeme tzv. „ekonomicky závislé pracovníky“ a „neprávě samostatně výdělečně činné osoby“. OSVČ označené jako „zranitelné“ jsou obzvláště ekonomicky závislé, protože jejich příjmy závisí na velmi malém počtu klientů. Pro skupinu „skrytých“ je nejpříznačnější nízká pracovní autonomie.

Nerovnoměrné výsledky u kvality práce, zdraví a dobrých pracovních podmínek

Srovnání skóre klastrů u indexů kvality práce nadace Eurofound ukazuje, že skupina „zaměstnavatelů“ a „samostatně činných pracovníků“ soustavně vykazuje vyšší úroveň kvality práce než „zranitelné“ a „skryté“ OSVČ. Podobně se tyto skupiny liší z hlediska zdraví a dobrých pracovních podmínek. Poslední klasifikace, označený jako „maloobchodníci a zemědělci“, vykazuje smíšenější obrázek: přestože tito pracovníci se stali OSVČ zpravidla na základě příležitosti spíše než z nutnosti, pro mnohé z nich je obtížné nést odpovědnost za vlastní firmu. Skóre u kvality pracovní doby, zdraví a dobrých pracovních podmínek jsou u této skupiny nízká.

Politické ukazatele

Většina OSVČ má dobré pracovní podmínky a kvalitu práce. Tento druh samostatné výdělečné činnosti by měl být podporován v zájmu zvyšování počtu konkurenčních a inovativních podniků a tvorby vysoce kvalitních pracovních míst. Měly by být odstraněny překážky pro ty, kteří se chtějí stát OSVČ, měla by jim být poskytována podpora při rozvoji jejich podnikání a politiky by měly cílit také na osoby, jejichž přístup a hodnoty směřují k podnikatelské činnosti.

Naproti tomu některé OSVČ se vyznačují nízkými příjmy a vysokou finanční nejistotou. Pro tyto skupiny je zapotřebí odpovídající záchytná síť zmírňující rizika spojená se samostatnou výdělečnou činností. Přístup k dávkám v případě nezaměstnanosti, pracovních úrazů a nemoci by byl významným krokem vpřed. Pro určité dílničí skupiny OSVČ by bylo přínosné, kdyby sociální ochrana byla oddělena od pracovněprávního postavení a byla dostupná pro všechny, kteří ji potřebují.

Hranice mezi samostatnou výdělečnou činností a placeným zaměstnáním se stírají. Mnoho OSVČ, zejména ty, které závisejí na jednom klientovi, se nachází v situaci, která z hlediska ekonomické závislosti a autonomie připomíná pracovní poměr. Na základě toho vyvstává otázka, zda je nutné vyjasnit kritéria pro určení pracovněprávního postavení, nebo zda je potřeba vymezit hybridní postavení pro ekonomicky závislou samostatnou výdělečnou činnost. Členské státy využívají různé přístupy a teprve se uvidí, jaký přináší nejlepší výsledky. Je jasné, že je zapotřebí omezit nejednoznačnost při klasifikaci pracovníků a znemožnit zneužívání postavení OSVČ.

O OSVČ se stará řada různých organizací, které poskytují služby jako pomoc s normativním systémem, odbornou přípravu a přístup k sítím. Po takových službách je poptávka, stejně tak po kolektivním zastoupení, pokud jde o vyjednávání mezd a přístup k sociální ochraně. Jakékoli dohody o kolektivním vyjednávání však mohou podrobně kontrolovat orgány pro hospodářskou soutěž, které se snaží zamezit vzniku kartelu. Potenciální členové se nemusejí chtít připojit k organizaci, která vyjednává o mzdě jejich jménem, protože mohou sami sebe vnímat jako konkurencí ostatních členů.

Tyto problémy zdůrazňují význam rozlišení různých typů samostatné výdělečné činnosti při navrhování politik, ať již s cílem podporovat samostatnou výdělečnou činnost, nebo lépe chránit OSVČ. Současná rozmanitost s digitalizací pravděpodobně ještě poroste.

V tomto čím dál složitějším světě práce se musejí vlády a sociální partneři snažit dívat se na danou problematiku ze široka a zohledňovat celý život. Přecházení mezi různými druhy pracovněprávního postavení se pravděpodobně stane normou a politická opatření musí nejenom zajistit krátkodobé finanční zabezpečení a ochranu, ale také umožňovat získávání práv k zajištění přijatelné životní úrovni až do staršího věku.

Další informace

Zprávu *Exploring self-employment in the European Union* [Zkoumání samostatné výdělečné činnosti v Evropské unii] naleznete na adrese <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/exploring-self-employment-in-the-european-union>.

V případě zájmu o další informace se obrátěte na projektového pracovníka Mathijna Wilkense na adresu mwi@eurofound.europa.eu.